

HISTORICKÝ OBRAZ BRATISLAVY A JEJ OKOLIA NA KONCI 18. STOROČIA S DÔRAZOM NA VYUŽITIE KRAJINY

Tatiana Hrnčiarová*

* Ústav krajinnej ekológie SAV, Štefánikova 3, P. O. Box 254, 814 99 Bratislava,
tatiana.hrnčiarova@savba.sk

The historical image of Bratislava and its surroundings at the end of the 18th century with accent on land use

The aim of this paper is to document in detail the historical image of Bratislava of the late 18th century using the maps created by *Johann Mathias Korabinsky – Grundrisz der königlichen freyen krönungs Stadt Preszburg nebst der umliegenden Gegend* (Ground plan of the free royal coronation city of Bratislava with its surroundings). The map was made during the first military mapping of Austria-Hungary. Not only the urban and rural built-up landscape is relatively well captured on the map, but also the agricultural (especially vineyard) landscape including the rivers, roads, and forests. Natural landscape seems to be better shown compared to the built-up areas. Branches of the River Danube even forest paths as well as smaller meandering streams are precisely mapped. Agricultural land is divided into blocks of fields of various sizes. The urban landscape is represented as a whole (without individual buildings), where only streets and squares are distinguished. The built-up rural landscape lacks reality because although houses are precisely plotted, their number does not correspond to reality. Eight forms of land use (tree and shrub vegetation, permanent grassland, arable and permanent crops, water courses and bodies, exposed substrate and relief shapes, roads, built-up areas and isolated objects outside urban areas) are identifiable.

Key words: historical maps of Bratislava and its surroundings, Johann Mathias Korabinsky, historical land use, first military mapping

ÚVOD

Odhliadnuc od rôznych máp Bratislavskej stolice, máp vojenského mapovania, katastrálnych máp a mapovania toku Dunaja a jeho ramien, pre územie mesta Bratislavy s jeho širším okolím bolo v priebehu 18. storočia vytvorených niekoľko významnejších mapových diel (Prikryl 1977 a 1985, Pravda 2003 a Melo et al. 2014): Johann Christoph Burgstaller – mapa z roku 1733; Andreas Erik Fritsch – niekoľko máp z rokov 1752 – 1753; F. A. v. Krey – mapa z roku 1760; Sebastian Zeller – mapa z roku 1765; Michael Marquart – mapa z roku 1765; Ján Matej Korabinský – mapa vydaná po roku 1781 a ďalšie.

Jednou z pozoruhodných máp je mapa Bratislavy od historika, geografa a kartografa Jána Mateja Korabinského (Johann Mathias Korabinsky), ktorý zanechal významné historicko-zemepisné diela opisujúce Uhorsko koncom 18. a začiatkom 19. storočia. J. M. Korabinský sa považuje za zakladateľa slovenskej geografickej, resp. demografickej štatistiky a tvorcu prvých sociálno-geografických tematických máp Uhorska, resp. Slovenska (Kusendová 2013). Jeho mapa Bratislavy a blízkeho okolia bola súčasťou zemepisnej monografie opisujúcej Bratislavu – Pressburg – ako slobodné kráľovské hlavné a korunovačné mesto Uhorska (Korabinský 1781). Rok vydania diela chýba, ale možno predpokladať, že uverejnené bolo po roku

1781, keďže je v ňom niekoľko tabuliek s datovaním od roku 1773 do roku 1779. V texte sa spomína rok 1780 a tiež aj rok 1781. V rozsiahlych Ortwayových monografiách o uliciach a námestiach Bratislavy z roku 1905 (vyšli aj v súčasnosti v preklade, napr. Ortway 2003, 2005 a 2007) sa uvádza pri Korabinského mape rok 1781. Na jednom exemplári Korabinského monografie z Lyceálnej knižnice Ústrednej knižnice SAV v Bratislave bol na titulnej strane rukou dopísaný rok 1782 (obr. 1). Mapa sa v ňom však nenachádzala. Pri citačnom zázname v Slovenskej národnej knižnici v Martine je uvedené vydanie monografie po roku 1780. Do tohto diela bola vpleená aj rukopisná mapa Bratislavy, tiež bez datovania. Za hodnovernú možno pokladať informáciu od historika a znalca dejín Bratislavy Tivadara Ortvaya, a preto sa prikláňa k vydaniu diela a teda aj mapy v roku 1781 (Ortway 2003), resp. po roku 1781.

Obr. 1. Titulný list Korabinského monografie z Lyceálnej knižnice Ústrednej knižnice SAV v Bratislave s dopísaným rokom publikovania – 1782

Vznik mapy je datovaný do obdobia novej regulácie mesta, keď na príkaz Márie Terézie došlo k zbúraníu mestských hradieb (v rokoch 1775 – 1778; Pisoň, ed. 1957), a tak uzavreté goticky vystavané mesto splynulo so svojimi predmestiami, čo sa prejavilo aj vo zvýšenom stavebnom ruchu. Rukopisná mapa Bratislavy – *Grundrisz der königlichen freyen krönungs Stadt Preszburg nebst der umliegenden Gegend* (Pôdorys kráľovského slobodného korunovačného mesta Bratislava

s okolím) zaujme predovšetkým svojím detailným mapovaním využitia krajiny, bohatým rozčlenením dunajských ramien a precíznym vykreslením mnohých malokarpatských dolín (obr. 2). Mapa nemá mierku, má len vyznačenú severnú orientáciu (v pravom hornom rohu mapy), je v čiernobielych prevedení. Chýba tiež legenda, priložené sú iba vysvetlivky 37 objektov (v pravom dolnom rohu mapy), ktoré sa prevažne nachádzajú priamo v meste alebo na predmestí. Nedostatkami mapy je azda to, že obsahuje málo chotárnych názvov a úplne chýbajú názvy dunajských ramien. Naopak, podrobne sú pomenované dunajské ostrovy, hradske, chodníky, miestne časti pohoria (s označením Berg, Vald, Gfang alebo Leitten), príp. aj ojedinelé stavby v krajine. Schematicky sú znázornené poľnohospodárske pozemky a štruktúra sídla bez rozlíšenia. Samostatný znak majú len niektoré významné svetiské a sakrálné stavby. Zjednodušené zakreslenie zástavby sa odráža aj na priliehajúcich obciach. Tie majú síce detailne vykreslené stavebné objekty – domy, ale ich počet nezodpovedá veľkosti obce. Napríklad Podunajské Biskupice, ktoré mali v roku 1631 už 700 obyvateľov a 120 domov (Püspöki-Nagy 1969), majú na mape len 16 domov.

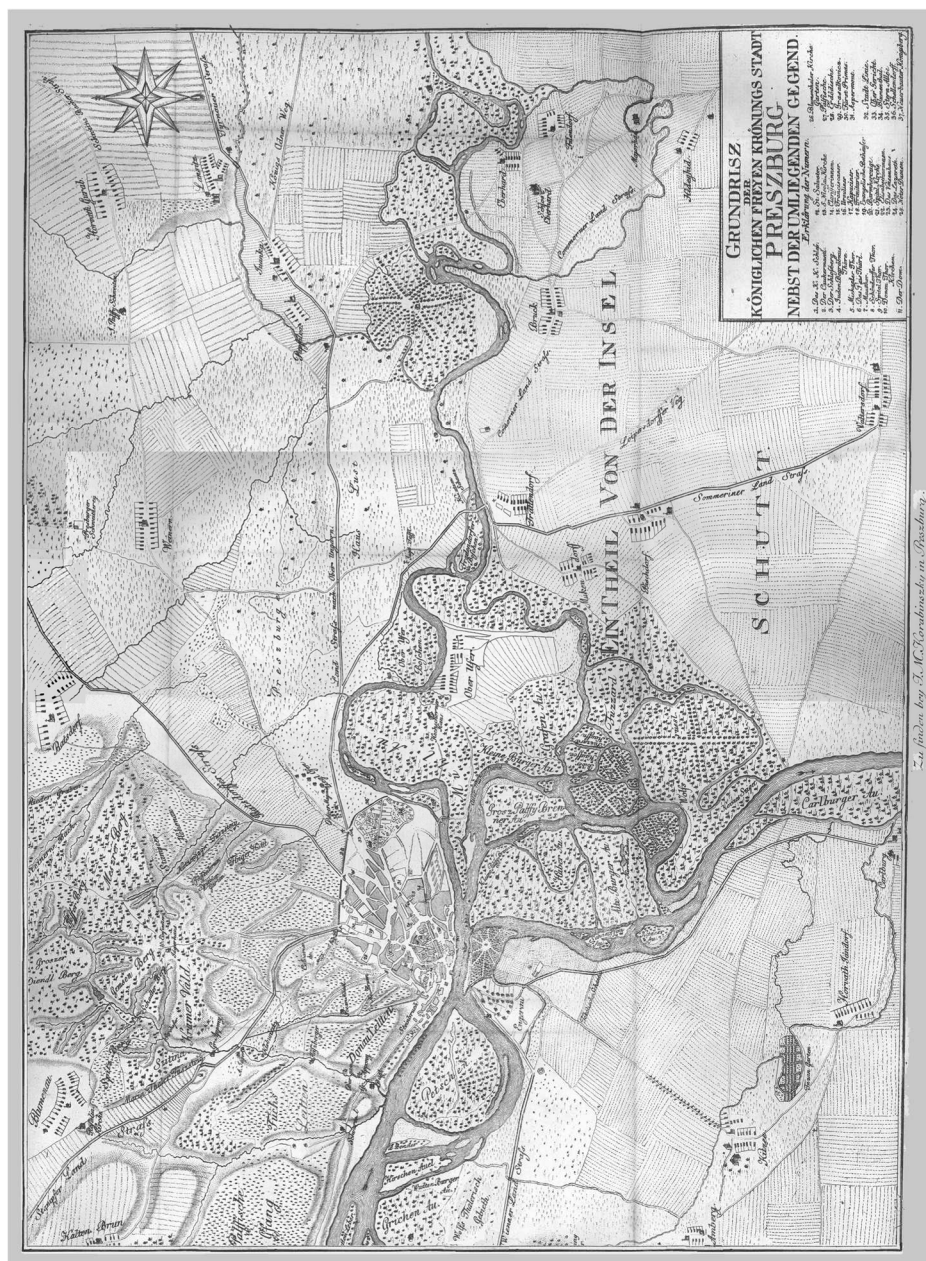
Vznik mapy zapadá do obdobia prvého vojenského mapovania Uhorska, ktoré sa uskutočnilo v rokoch 1763 – 1785 (Pravda 2003). Výsledky mapovania sa však zo strategických dôvodov nemohli v tomto diele využiť (Prikryl 1977).

METODIKA

Mapa J. M. Korabinského nevznikla ako samostatné dielo, ale bola súčasťou monografie opisujúcej Bratislavu so širším okolím (Korabinský 1781). Korabinský sa v nej zamerával na topografický opis polohy ulíc, námestí, niektorých častí vnútorného mesta a predmestí. Táto monografia určite poskytuje zaujímavé informácie, ale vzhľadom na to, že bola písaná po nemecky švabachovom písme, je v takejto podobe ťažko využiteľná.

Z metodického hľadiska sme sa zamerali na vizuálnu interpretáciu Korabinského mapy pomocou ďalších dobových podkladov, mapových a/alebo textových, s cieľom poskytnúť čo možno najvernejší slovný opis historického využitia krajiny, vytvoriť znakový kľúč mapy a schematicky opísanú historickú zelenú infraštruktúru krajiny porovnať s jej súčasným stavom. Korabinského mapa bola konfrontovaná s ďalšou historickou mapovou tvorbou (s mapami prvého vojenského mapovania, Marquartovou mapou z roku 1765, Neyderovou mapou z roku 1820, s Mapou dunajského toku na území slávnej Bratislavskej stolice od hraníc s Rakúskom až po hranice Rábskej/Györskej stolice z roku 1819), s kartografickými dielami (Prikryl 1977 a Pravda 2003), s textovými dielami súčasných i dobových autorov pojednávajúcimi o dejinách Bratislavy (Szekcső 1865, Pisoň, ed. 1957, Horváth et al., eds. 1978 a Ortvaý 2003, 2005 a 2007) a pod.

Pri opise mapy sme využívali pôvodné názvy v nemeckom jazyku, pri ktorých, ak to bolo možné, sme uviedli aj slovenský preklad. Pri dunajských ramenách sme chýbajúce názvy doplnili názvami z map vojenského mapovania, príp. sme uviedli iný názov s citáciou.

Obr. 2. Pôdorys kráľovského slobodného korunovačného mesta Bratislavy s okolím, Ján Matej Korabinský v Bratislave (Grundrisz der königlichen freyen krönungs Stadt Preszburg nebst der umliegenden Gegend, Zu finden bey J. M. Korabinszky in Preszburg)

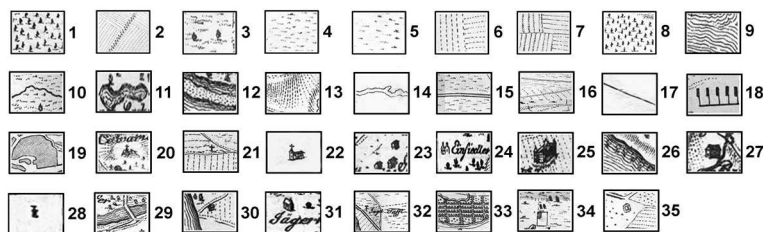
Zdroj: Slovenská národná knižnica Martin, úprava Anna Behilová.

Legenda k obr. 2 na strane 7.

Samostatnú časť metodického postupu tvoril výpočet mierky mapy na základe jej rozmeru. Rozmer mapového listu (vnútro mapy) je 46,5 cm šírka a 35,5 cm výška, celá mapa aj s okrajmi má 50,5 cm šírku a 39,5 cm výšku (podľa informácie pracovníčky Slovenskej národnej knižnice v Martine). Na základe rozmeru mapy sme mohli vypočítať iba jej približnú mierku, pretože sa veľmi ťažko hľadali identické body na Korabinského mape a tie isté body na súčasnej mape. Na tento účel sme využili niektoré cestné spojenia (križovatky ciest) a tiež sakrálné stavby, ktoré bolo možné určiť aj na mape s existujúcou mierkou. Z viacerých výpočtov sme stanovili mierku mapy na cca 1:45 000.

OPIS HISTORICKEJ KRAJINY BRATISLAVY A JEJ OKOLIA

Zo severnej hraničnej línie mesta vychádzali tri významné krajinské cesty: 1) Stupavská krajinská cesta (Stampfer Land Strasse) viedla severozápadným smerom cez Lamačskú bránu, približne ako dnešná Pražská ulica, do Stupavy a ďalej na Moravu, obchádzala Lamač (Blumenau) a aj Dúbravku (Kalten Brun), 2) druhá Račianska cesta (Ratsdorffer Strasse) lemovala Malé Karpaty približne severovýchodným smerom a viedla do Rače (Ratsdorf) a ďalej prechádzala cez malokarpatské obce, 3) tretia krajinská cesta zabezpečovala spojenie so severným Slovenskom (Land Strasse nach Ober Ungarn) a neskôr niesla pomenovanie Trnavská cesta (Tyrnauer Strasse). Z nej sa odpájali dve: a) prvá cesta (Sommeriner Land Strasse)

Legenda (veľkosť znakov nezodpovedá veľkosti na mape, pretože niektoré znaky by boli nečitateľné): Stromová a krovinová vegetácia: 1 – súvislý lesný porast, 2 – stromová aleja, 3 – skupinka stromov, resp. ojedinelé stromy/kroviny; Trvalý trávny porast: 4 – lúka, 5 – pasienok; Poľné a trvalé kultúry: 6 – pole s riedkou šrafou, 7 – pole s hustejšou šrafou, 8 – vinohrad; Vodné toky a plochy: 9 – vodný tok a jeho rameno, 10 – menší potok, 11 – vodná plocha; Odkrytý substrát a reliéfne tvary: 12 – nános štrku alebo piesku, 13 – zárez a výmoľ, 14 – zvyšok vyschnutého ramena; Cesty: 15 – krajinská hlavná hradská, 16 – vedľajšia nespevnená hradská (rôzna šrafa), 17 – chodník; Zastavané plochy: 18 – zastavaná plocha vidiecka (bez ďalšieho rozlíšenia), 19 – zastavaná plocha mestská (bez ďalšieho rozlíšenia); Ojedinelé objekty mimo zastavaného územia: Sakrálné objekty: 20 – kalvária, 21 – kríž (božia muka, prícestný kríž), 22 – kaplnka; Obytno-výletné objekty: 23 – ojedinelé stavby, 24 – výletný objekt, 25 – kaštieľ; Vodné stavby: 26 – lodný mlyn, 27 – vodný mlyn, 28 – vahaťlová studňa, 29 – most, 30 – prievozný/mýtny dom; Lesno-poľné objekty: 31 – hájovňa, 32 – posed na divú zver, 33 – bažantnica, 34 – majer; Ostatné objekty: napr. 35 – zemná pevnosť.

Pôvodný názov obcí podľa mapy v abecednom poradí s uvedením slovenského ekvivalentu (obce vyznačené kurzívou – dnes súčasť Bratislavy): Amberg (Berg, Rakúsko), *Bischdorf* (Podunajské Biskupice), *Blumenau* (Lamač), Bruck (Most pri Bratislave), *Carlbure* (Rusovce), Eberhard (Malinovo), *Engerlau* (Petržalka), Falendorf (Tomášov), *Frattendorf* (Vrakuňa), Hideghid (Studené, dnes súčasť Mosta pri Bratislave), Horvath Gurab (Chorvátsky Grob), *Horvath Jándorf* (Jarovce), Ivanka (Ivanka pri Dunaji), *Kalten Brun* (Dúbravka), Kitzee (Kittsee, Rakúsko), Lansitz (Bernolákovo), *Mukendorff* (Komárov, dnes súčasť Podunajských Biskupíc), *Ober Ufer* (Prievoz), Papfalva (Farná, dnes súčasť Ivanka pri Dunaji), *Ratsdorf* (Rača), Waltersdorf (Rovinka), *Weinern* (Vajnory).

išla cez Vrakúňu (Frattendorf) a Podunajské Biskupice (Bischdorf) smerom na Rovinku (Waltersdorf) a ďalej na juh, b) druhá cesta (Königs ?Adner? Weg) sa za Ivankou pri Dunaji (Ivanka) odpájala na južné Slovensko. Približne z dnešného Trnavského mýta, okrem už spomínanej Krajinskej cesty na severné Slovensko, vychádzala ešte jedna cesta do Vajnôr (Weinern), ktorá bola vtedy len miestneho významu. Cez Prievoz (Ober Ufer) a Komárov (Mukendorff – dnes súčasťou Podunajských Biskupíc) prechádzali len cesty miestneho významu. Karlova Ves v tom čase mala len niekoľko domov a bola bez pomenovania. Kvalita ciest bola často nevyhovujúca, predovšetkým za dažďa došlo k ich rozmočeniu a stávali sa neprejazdnými, napr. cesta cez Tehelné pole. V bezprostrednom okolí mesta sa vyskytovali dláždené cesty, ale aj významnejšie hradské, napr. do Lamača, Rače, ale aj smerom na Ivanku pri Dunaji, ktorá mala priekopy na zachytávanie prívalových vôd (Klein 2003).

Významné cestné spojenie smerovalo z mesta cez Dunaj do Petržalky (Engerau), odtiaľ Viedenskou krajinskou cestou (Wiener Land Strasse) smerom na západ do Viedne a juhovýchodným smerom pozdĺž Dunaja a jeho ramien do Rusoviec (Carlbürg) a Čunova (už mimo mapy) a ďalej do Mošonskej župy. Z Rusoviec viedla miestna komunikácia do Jaroviec (Horvath Jándorf). Ďalšia cesta miestneho významu prechádzala cez Vydricu a Zukermandel pozdĺž Dunaja Devínskou bránou smerom na Devín a Devínsku Novú Ves (obidve obce sú mimo mapy). Viedla cez strmý breh pri rieke pod kameňolomami, bola veľmi úzka len pre jeden voz, preto ju pomenovali Devínsky chodník (Klein 2003).

Niekoľko cestičiek viedlo na svahy Malých Karpát do vinohradov a lesných porastov. Vinohrady zaberali súvislé južné a juhovýchodné svahy, napr. aj časť pod dnešnými Kramármi (Kramer Wald), Vinohradmi a tiahli sa až nad Raču. Vyskytovali sa takmer na celej Kalvárii, na území Horského parku a Palisádach. Rástli aj v chotári dnešnej Karlovej Vsi. Na mape je zachytená časť Malých Karpát – Bratislavské predhorie, ktoré Korabinský rozdelil na tri časti: Donau Leitten, Fuchs Leitten (Líštie údolie) a Palfische Gfang.

Hlavnou riečnou osou bol Dunaj s meandrujúcimi ramenami, ktorý vytvoril množstvo nánosov a riečnych ostrovov. Z nich najväčšie boli: Petschen (Pečňa), Alte Burger Au (Stará mestská niva) spolu s Haber Au (Ovsištská niva), Grosz Palfy Brenner Au (Veľké Pálffyho pálenisko alebo Pálffyho niva – Veľké pálenisko), Wolfsrüssl (Vlčie hrdlo), Füzard, Carlburger Au (Rusovská niva), Mühl Au (Mlynská niva – dnešné Mlynské nivy a časť Ružínova), Grafen Au (Grófska niva) a zasahovali sem aj časť Žitného ostrova (Ein Theil von der Insel Schutt), ktorého severnú hranicu tvorilo Neuhausler Arm (Novozámocké rameno, dnešný Malý Dunaj; názov podľa mapy prvého vojenského mapovania). Bohužiaľ, početné dunajské ramená neboli pomenované na rozdiel od dunajských ostrovov. Väčšie miesta riečnych nánosov boli vyznačené bodkami (k zanášaniam ramena riečnymi sedimentmi dochádzalo napr. na ľavom ramene Pečne). V čase vzniku mapy tiekol Dunaj už vo svojom terajšom koryte. V stredoveku prúdil hlavný tok dnešným Pečnian-ským ramenom a pod Hradom, v oblasti Zuckermandla, pretekalo jedno z dunajských ramien (Steinerne Gang), do ktorého sa začal Dunaj presúvať približne od roku 1766, s ukončením najneskôr v roku 1774 (Pišút 1997).

Jedna, severná vetva Novozámockého ramena (na mape prvého vojenského mapovania označená ako Malé Novozámocké rameno – Kleiner Neuhausler Arm a na Mape dunajského toku ... z roku 1819 ako Mlynské rameno – Mühlauer Arm) sa odpájala od hlavného toku Dunaja v južnej časti dnešného Námestia Ľ. Štúra

a ďalej pokračovala niekoľkými veľkými meandrami východným smerom. Dotýkala sa severnej časti Prievozu a Vrakune a spolu s druhou, južnou vetvou Novozámockého ramena (na mape prvého vojenského mapovania označená ako Veľké Novozámocké rameno – Grosser Neuhausler Arm, ďalej ako Warling a na Mape dunajského toku ... z roku 1819 ako Wartlinger Arm) vytvorili rozmerný riečny ostrov s niekoľkými nivami (Mühl Au, Grafen Au, Kleine Burger Au), na ktorom ležala osada Prievoz. Cez prvú časť Novozámockého ramena sa mohlo prejsť po dvoch mostoch: prvý sa nachádzal v juhovýchodnej nezastavanej časti Bratislavy (na prechod využívali miesto, kde sa rameno vetvilo na jedno menšie a jedno väčšie) a druhý bol v tesnej blízkosti Vrakune, tiež využíval vetvenie ramena.

Početne boli zakreslené aj malokarpatské potoky, ktoré boli hlboko zarezané a vytvárali mnoho výmoľov (na zvýraznenie reliéfu použil autor šrafu na jednej strane voľnejšiu – v doline a na druhej strane hustejšiu – na svahu). Na potoku Vydrice sa nachádzala v jeho hornej časti menšia vodná plocha a známych deväť vodných mlynov (smerom od Dunaja k prameňu Vydrice): Bugl, Gr. Appony, Burgam, Kasszberger, Klobusiczky, A. Jager, Gr. Appony, Strohofer (chýba znak mlyna). V 30. rokoch 20. storočia dostáva ôsmy mlyn pomenovanie Klepáč (Obuchová 2009). Pravdepodobne deviaty mlyn nie je na mape zaznačený. Na pláne z roku 1793 je označený menom majiteľa ako Linde, príp. ?Linge? (Obuchová 2009). Mlyny boli aj na ľavom brehu Dunaja. Na konci Podhradia, pod starým židovským cintorínom na konci Zuckermanndla (na mape Czukermantl), sa nachádzalo 13 lodných mlynov, ďalšie štyri sa vyskytovali na pravom brehu v blízkosti parku v Petržalke.

Krajina okolo mesta sa v nížinnej časti využívala ako orná pôda, sady alebo záhrady. Na suchších vyvýšených miestach boli polia (značené niekoľkými prerušovanými líniami vedľa seba, usporiadané do rôzne veľkej šachovnice). Šrafa na niektorých poliach bola redšia a niekde hustejšia, asi to vyjadrovalo rozdielny spôsob využívania (polia, záhrady alebo sady). Veľmi názorne to možno pozorovať v chotári obce Petržalka, kde južne od parku sú zaznačené malé bloky parciel a ďalej od nich väčšie bloky. Poľnohospodárska pôda bola často bez lesných remízok, resp. neboli tak detailne zakreslené. Na podmáčaných lokalitách alebo na menej úrodných pôdach boli lúky a pasienky, bližšie k dunajským ramenám rástli lesné porasty. V spleti dunajských ramien možno pozorovať na niekoľkých miestach pravidelnú štruktúru lesného porastu, čo je asi signálom systematickej starostlivosti o lesné porasty s cieľom dochovať a loviť divú zver v loveckých revíroch (zverníkoch), napr. Wolfsrüssl (Vlčie hrdlo), Stadt Letten Hauffen (Mestská bahnitá/ilovitá hromada/niva), Palfy Letten Hauffen (Pálfyho ilovitá niva), Gibitz Hauffen.

OPIS HISTORICKEJ MESTSKEJ KRAJINY BRATISLAVY

Prvé všeobecné sčítanie ľudu (súpis obyvateľstva) sa v Uhorsku uskutočnilo v rokoch 1784 – 1787. Bratislava dosiahla 28 707, Podhradie 2 757 a Zuckermanndel 1 781 obyvateľov, spolu malo mesto s obcami, ktoré boli pod zvrchovanosťou župana, vyše 33 000 obyvateľov (Szekcső 1865 a Horváth et al., eds. 1978). Zo sčítania ďalej vyplynulo, že v Bratislave pripadalo na jeden dom/budovu priemerne 4,9 rodín, resp. 19,3 osôb, pričom celouhorský priemer pre slobodné kráľovské mestá bol 1,6 rodín, resp. 7,1 osôb na jeden dom (Tóth 2006). Počet domov sa približne za 60 rokov (v priebehu 18. storočia) zvýšil o viac ako 900 domov (Horváth et al., eds. 1978 a Špiesz 1983). V rokoch 1715 – 1720 mala Bratislava vyše 600

domov a Podhradie s Zuckermantlom vyše 100 domov. V roku 1785 mesto už disponovalo 1 388 domami. Podhradie (152 domov) spolu s Zuckermantlom (87 domov) mali 239 domov.

Hranicu mesta zo severu tvorila dnešná Šancová ulica, za ktorou ležali vinice a polia. Svahy Malých Karpát ohraničovali mesto zo západu, približne v mieste dnešnej ulice Palisády. Ďalej hranica mesta siahala za Štefánikovu ulicu a približne viedla pozdĺž dnešných ulíc Fraňa Kráľa a Moyzesovej. Pred koncom Štefánikovej ulice je zreteľná aj krátka Križkova ulica, ktorá sa napájala na dnešnú Hlbokú cestu a ďalej pokračovala približne dnešnou Ulicou Prokopa Veľkého. Južnú hranicu tvorili dunajský breh a dunajské rameno, ktoré zároveň ohraničovalo mesto aj z východnej strany. Aj keď v týchto miestach hranica mesta nebola výrazná, v jednej časti v okolí dnešných Mlynských nív zástavba úplne chýbala, neboli v nej zakreslené ani polia, záhrady a ani iné využitie, len niekoľko ciest. Celková kompozícia ulíc a námestí so zástavbou vytvorila základ dnešnej štruktúry mesta v jeho širšom centre (obr. 3).

Staré vnútorné mesto si dlhodobo zachovávalo pôvodný gotický charakter, v čase zrodu mapy už došlo k odstráneniu mestských hradieb. Tie boli na príkaz Márie Terézie v rokoch 1775 – 1778 zbúrané a zasypané, pretože sa stali prekážkou ďalšieho rozširovania mesta (Pisoň, ed. 1957). V starej časti mesta je precízne zakreslený dnešný smer ulíc zhruba zo severu na juh Michalská – Ventúrska ulica a z východu na západ Laurinská – Panská ulica, na ktoré približne nadväzovala súčasná uličná sieť. Je zaujímavé, že v číselnej legende neboli na mape označené žiadne významné svetské, resp. aj cirkevné stavby (napr. kláštory) okrem kostolov a niekoľkých lazaretov. Nebol označený ani dnešný Primaciálny palác, ktorý v tom čase plnil funkciu niekdajšieho sídla ostrihomského arcibiskupa. V bývalom opevnenom starom meste bolo na mape vyznačených päť kostolov (obr. 3): Dóm sv. Martina (č. 11 – poradové číslo na Korabinského mape), Kostol sv. Salvátora/kostol jezuitov (č. 12), kostol klarisiek (č. 14), kostol františkánov (č. 15) a kostol uršulínok (č. 16) a jedna mestská brána: Michalská brána (č. 5). Pred bývalým mestským opevnením sa nachádzalo viacero kostolov: v Podhradí Kostol sv. Mikuláša (č. 13), na severnom predmestí 5 kostolov: kostol kapucínov (č. 17), kostol trinitárov (č. 18), kostol milosrdných bratov (č. 20), Špitálsky kostol (č. 21) a kostol alžbetínok (č. 22). Pod č. 19 boli zaznačené evanjelické modlitebne. Stáli na mieste niekdajšieho dreveného kostola, ktorý bol postavený v čase protireformácie podľa špeciálnych artikulov (odsekov zmluvy). Na mape Korabinského nachádzame ešte dva kostoly: na južnom predmestí kostol Notre Dame (č. 25) a na Blumentálskom predmestí Blumentálsky kostol (č. 26). Posledne menovaný kostol v súčasnosti už neexistuje, stál približne na konci Radlinskej ulice, v blízkosti Šancovej ulice.

Pred vnútorným mestom bol ešte stále dostatočne voľný priestor, ako pozostatok po niekdajších mestských hradbách, v ktorom sa z vojenského a strategického hľadiska nestavali domy. Tu sa sformovali väčšie námestia, pre ktoré nebol v starom husto zastavanom meste priestor: Župné, Hurbanovo, Námestie SNP, Kamenné, Hviezdoslavovo a Rybné námestie.

Nad starým goticky usporiadaným mestom sa vypínal Kráľovský korunovačný hrad (č. 1) s hradným kopcom (č. 3). V podhradskej časti je samostatne označená časť mesta Zuckermantel (č. 2), na konci ktorej bol židovský cintorín (č. 4). Nad ním sa nachádzal kameňolom, označený nemeckým názvom Steinbruch. Zreteľne je vykreslená dlhá dnešná Žižkova ulica a pravdepodobne aj na ňu kolmá krátka

Štúková ulica, ktorá oddeľovala Zuckermandel (západne od tejto ulice) od Vydrice (východne od nej). Vo Vydrici sú zaznačené dve ulice s paralelným smerom, a to Pridavková ulica (bližšie k Dunaju) a Vydrická ulica (bližšie k Hradu). Stavby v tomto území boli v dostatočnej vzdialenosti od vôd Dunaja, vytvoril sa tu širší pás nábřežia.

Sirotinec (č. 23), ako uvádza Korabinský na svojej mape, sa nachádzal na Špitálskej ulici približne v mieste dnešného Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR. Pred sirotincom tu v roku 1720 vznikol chudobinec a lazaret (Ortvay 2005). Na Wigandovej mape z prvej polovice 19. storočia objekt predstavoval vojenský špitál a začiatkom 20. storočia boli v budove kasárne (Ortvay 2005). Pre chudobnejších bol na Dunajskej ulici zriadený lazaret (č. 24), založený v 17. storočí ako mestská nemocnica s vlastným kostolom a záhradou (Ortvay 2005).

Na Korabinského mape sa mimo mestského opevnenia nachádzal pod č. 37 novovybudovaný kráľovský/korunovačný kopec/pahorok, ktorý dala zriadiť Mária Terézia v roku 1775, teda niekoľko rokov pred vznikom spomínanej rukopisnej mapy. Stál na dnešnom Námestí Ľ. Štúra až do roku 1870, keď ho zbúrali z dôvodu regulácie Dunaja (Szönyi 1967).

Na ochranu nielen vnútorného mesta, ale aj jeho predmestí, bol vystavaný ochranný val s priekopou (palisády), ktorý smeroval od Hradu cez Palisády, Hodžovo a Kollárovo námestie, Ulicu 29. augusta až po dnešnú Dunajskú ulicu a končil pri dunajskom ramene Grössling. Nešlo o murované opevnenie, ako boli mestské hradby na ochranu pôvodného stredovekého mesta, ale o ochranný zemný val s priekopou (Hanák a Kopuncová 2007). Na Korabinského mape nie sú palisády špeciálne zakreslené, ale ich priebeh vyjadrujú predmestské brány (brány vonkajšieho mestského opevnenia), cez ktoré sa vstupovalo do predmestí: Kozia (č. 6), Mýtna (č. 7 – dnešné Suché mýto), Schöndorfská (č. 8 – dnešná Obchodná ulica), Špitálska (č. 9) a Dunajská (č. 10) brána. K ich zrušeniu došlo začiatkom 19. storočia, čím sa odstránila prekážka brzdiaca urbanistické aktivity. Mesto začalo tvoriť kompaktnější celok s predmestiami.

Ochranná hrádza (obranný val s priekopou – šance) bola dobudovaná do roku 1775 a začínala sa pri Hrade, ďalej pokračovala po uliciach Mudroňová, Majakovského, Nekrasovova, Hlboká, Šancová, Miletičova, Mlynské nivy a končila pri Malom Novozámockom ramene (Hanák a Kopuncová 2007). Na severe a severovýchode tvorila hranicu mesta (č. 32) dnešná Šancová a Miletičova ulica, ktoré sa stali základom novej uličnej siete v tejto časti. Na križovatkách ciest s dnešnou Štefánikovou ulicou a na Račianskom a Trnavskom mýte boli zriadené mýtné stanice.

Hradby obkolesovali starú časť mesta, v ktorej mestský charakter tvorili kostoly, kláštory, radnica, ďalšie verejné budovy, meštianske domy a spleť ulíc s námestiami, na ktorých sa odohrával čulý život. Pred hradbami sa nachádzalo viacero predmestí, ktoré mali spočiatku vidiecky poľnohospodársky charakter s malými domami pre mestskú chudobu, ale aj záhrady a vinice. Rast počtu obyvateľstva si prirodzene vynútil rozšírenie mesta aj pred jeho hradbami, kde sa sformulovalo už v 13.–15. storočí niekoľko predmestí, ktoré predtým, pravdepodobne, už existovali ako pôvodné staršie osady (Pisoň ed. 1957, Šášky 1981, Ortvay 2003 a Hanák a Kopuncová 2007) – obr. 3:

– na západe Mikulášske predmestie (Osada sv. Mikuláša) sa nachádzalo medzi mestom a Hradom, okolie Kostola sv. Mikuláša bolo v 14. a 15. storočí pomerne husto zastavané. Tvorilo samostatnú osadu Fanum Sti Nicolai;

Obr. 3. Korabinského mapa s doplnením niektorých dnešných názvov ulíc a námestí (výrez)

Zdroj: Slovenská národná knižnica, Martin, úprava Tatiana Hrnčiarová.

Legenda k obr. 3 na strane 13.

– na severe Michalské predmestie (pôvodne Osada sv. Michala) – osadu v oblasti dnešného Župného námestia, Suchého mýta, Staromestskej a Kapucínskej ulice obývali prevažne remeselníci a vinohradníci nemeckej národnosti, postupne sa vytvorilo niekoľko ulíc, nad nimi, na úbočiach Malých Karpát, sa nachádzali vinice, záhrady a lesy;

– na severovýchode Schöndorfské predmestie sa rozprestieralo v oblasti dnešnej Obchodnej ulice (uvažuje sa aj o inom umiestnení), pomenovanie dostalo podľa zaniknutej osady Schöndorf (Széplak, Krásna Ves, Pulchra Villa);

– na východe Špitálske predmestie (pravdepodobne patrila k nemu časť Osady sv. Vavrinca v oblasti dnešnej Nedbalovej ulice, teda siahala ešte do neopevneného mesta) s prízemnými domami a záhradami, za špitálom sa nachádzal Jozefský cintorín;

– na východe Dunajské predmestie (pravdepodobne patrila k nemu tiež časť Osady sv. Vavrinca) sa nachádzalo pozdĺž dunajského ramena, v roku 1439 sa uvádza, že tu bolo 16 ulíc a 463 domov;

– južne od mestského opevnenia sa nachádzalo Rybárske predmestie (Osada sv. Ondreja), zhruba v okolí dnešného Hviezdoslavovho námestia, spočiatku len s rybárskymi chatrčami, neskôr sa začalo rozrastať, v 15. storočí dostalo pomenovanie aj Nové Mesto (Nova Civitas);

– na západe Vydrické predmestie (osada Vydrica), ležalo pod hradným kopcom, v roku 1390 ju kráľ vyňal spod právomoci Hradu a daroval ju mestu. Ostatná časť Podhradia patrila pod správu Hradu.

Koncom 18. storočia pomenoval Korabinský na svojej mape iba jedno predmestie, ktoré bolo pod správou mesta: Blumentál/Kvetná dolina (č. 34). Zukermandel (č. 2), ako osada remeselníkov, rybárov a prievozníkov, spolu so Židovskou a Zámockou ulicou (t. j. zvyšným Podhradím) patrili v tom čase ešte pod správu Hradu (až do roku 1850, resp. do roku 1851, keď došlo k majetkovo-právnomu vyrovnaniu s rodinou Pálffyovcov). Ostatné predmestia boli už včlenené do organickej štruktúry mesta (obr. 3).

Legenda: 1 – Kráľovský korunovačný zámok (*Das K. K. Schloss*), 2 – Zukermandel (*Der Zukermantl*), 3 – hradný kopec (*Der Schlossberg*), 4 – židovský cintorín (*Juden Begräbnis*); Brány: 5 – Michalská brána (*Michaeler Thor*), 6 – Kozia brána (*Das Gäis Thürl*), 7 – Mýtna brána (*Mautthor*), 8 – Schöndorfská brána (*Schöndorffer Thor*), 9 – Špitálska brána (*Spital Thor*), 10 – Dunajská brána (*Donau Thor*); Kostoly: 11 – Dóm sv. Martina (*Der Dom*), 12 – Kostol sv. Salvátora (*St. Salvator*), 13 – Kostol sv. Mikuláša (*S. Nicolai Kirche*), 14 – kostol klarisiek (*Clarisserrinnen*), 15 – kostol františkánov (*Franciscaner*), 16 – kostol uršulínok (*Ursuliner*), 17 – kostol kapucínov (*Kapuciner*), 18 – kostol trinitárov (*Trinitarier*), 19 – evanjelické modlitebne (*Evangelische Bethäuser*), 20 – kostol milosrdných bratov (*Barmherczige*), 21 – Špitálsky kostol (*Spital Kirche*), 22 – kostol alžbetínok (*Elisabethinerinnen*), 23 – sirotinec (*Das Vaisenhaus*), 24 – lazaret s vlastným kostolom (*Das Lazareth*), 25 – kostol Notre Dame (*Noter Damen*), 26 – Blumentálsky kostol (*Blumenthaler Kirche*); Záhrady: 27 – Pálffyho záhrada (*Pälfische*), 28 – Erdödyho záhrada (*Erdödische*), 29 – Grasalkovičova záhrada (*Grasalkovicz*), 30 – Letná arcibiskupská záhrada (*Fürst Primas*), 31 – Aspremontova záhrada (*Aspermont*); Ostatné znaky: 32 – hranica mesta (*Stadt Linie*), 33 – popravisko (*Ober Gericht*), 34 – predmestie Blumentál (*Blumenthal*), 35 – Hviezdicová aleja (*Stern Allée*), 36 – osada Schellendorff/Sellendorf – nesprávne lokalizovaná osada, bližšie vysvetlenie v texte (*Schellendorff*), 37 – novovybudovaný kráľovský (nazývaný aj korunovačný) kopec/pahorok (*Neuerbauer Königsberg*); Predmestia Bratislavy sformované v 13. – 15. storočí (doplnené do mapy): A – Mikuláské, B – Michalské, C – Schöndorfské, D – Špitálske, E – Dunajské, F – Rybárske, G – Vydrické.

V nových predmestiach, splynutých s mestom, sa vytvorilo niekoľko hlavných cestných línií. Na Michalskú bránu nadväzovala Štefánikova ulica, v závere ktorej sa mesto končilo. Zreteľné sú aj ďalšie ulice, napr. Obchodná, ktorej pokračovaním sú Radlinského a Mickiewiczova ulica. Vo východnej časti mesta z Námestia SNP vychádzali Špitálska a Dunajská ulica. Východné predmestie nebolo ešte sformované. V tejto časti možno identifikovať tri ulice: Mlynské nivy, Ulicu 29. augusta a Záhradnícku ulicu. V okolí prvých dvoch ulíc sa pravdepodobne nachádzali polia, lúky, sady a záhrady, aj keď na mape nie je tento priestor bližšie špecifikovaný. V okolí Záhradníckej ulice boli už domy so záhradami, ktoré Korabinský na svojej mape označil ako Blumenthal (č. 34) – Kvetné/Kvetové údolie. Aj samotný názov ulice naznačuje, že túto časť mesta obývali záhradníci. Dnešná Miletičova ulica spolu so severnou vetvou Novozámockého ramena uzatvárala východnú hranicu mesta. Na Ulici 29. augusta ešte nie je zakreslený Ondrejský cintorín, ktorý vznikol až v roku 1784 (Ortvay 2005). V polovici 19. storočia bol tento pozemok sčasti zalesnený a sčasti tu boli lúky, záhrady a polia, ktoré patrili jednak mestu a jednak miestnym ženským kláštorom (Ortvay 2005). Tento priestor bol o necelých 100 rokov premenený na priemyselné centrum Bratislavy.

Korabinský ešte spomína na rohu Križnej ulice a Amerického námestia Esterháziho, neskôr Herbsteinov majer (Ortvay 2007). Za dnešným Trnavským mýtom (von z mesta pred palisádami) autor mapy chybné lokalizoval osadu Schellendorff (č. 36). Táto osada sa podľa historických prameňov nachádzala medzi obcou Lamač a dnešnou Patrónkou, pri strednom toku Vydrice (napr. Horváth 1990, Horváth et al., eds. 1978). Pravdepodobne chýbajúce stredoveké listiny, ako aj zámena názvu predmestia Blumentál (Blumenthal č. 34) s osadou Plumnu/Blumenau (neskôr názov pre obec Lamač) spôsobili tento nedostatok pri umiestnení osady na jeho mape. Je zaujímavé, že spomínaná osada Schellendorf (Sellendorf a rôzne jej iné podoby) zanikla koncom 15. storočia a mapu J. M. Korabinský vytvoril koncom 18. storočia. Nesprávne situovaná osada Schellendorf (č. 36) blízko Blumentálu (č. 34) sa objavila aj napr. v jednej zo starších prác z roku 1865 (Szekcső 1865). Osada Schellendorf pod č. 36 sa nikdy nenachádzala za Trnavským mýtom, tzn., že pravdepodobne došlo k omylu pri číslovaní na mape. Vylúčili sme tiež možnosť zlej identifikácie čísla na mape, pretože č. 36 je viditeľne zakreslené. Napriek tomuto nedostatku sa dá v priestore za dnešným Trnavským mýtom potvrdiť z tohto obdobia existencia malej osady, ktorú tvorilo len niekoľko domov. V okolí osady boli tehelne, pásol sa dobytok a ošípané, v blízkosti pretekalo dunajské rameno (Horváth 1990). Pôda bola narušená ťažbou hliny s rôzne vyhlbenými jamami. Miestne názvy odrážali využitie krajiny: Pulver Magazin – sklad prachu, na iných mapách z 19. storočia sa objavili názvy: Pulver Augl, Pulver Aeugl, Pulverthurm/Löpor tor – pracháreň/prášna veža, Ziegl öfen – tehelná, tehliarske pece. Doposiaľ sa v Bratislave v tejto lokalite používajú miestne názvy ako Pasienky, Kuchajda, Tehelné pole, Pri starej prachárni, Tehelná ulica, ktoré boli odvodené od dobového využitia tejto lokality.

Ozdobou mesta boli barokové záhrady, ktoré sa rozprestierali okolo honosných šľachtických palácov v jeho širšom predmestí (Tomaško 1967): Pálffyho záhrada (č. 27) – vznikla začiatkom 17. storočia na severnom svahu hradného kopca počas úprav Hradu ako pokračovanie Hradnej záhrady, nezachovala sa; Erdödyho záhrada (č. 28) – vznik sa datuje do 17., príp. na začiatok 18. storočia, dnes záhrada už neexistuje, zachoval sa len pavilón (letohrádok Tivoli) pod Slávinom; Grasalkovičova záhrada (č. 29) – vznikla v polovici 18. storočia, dnes v paláci sídlo preziden-

ta SR; Arcibiskupská záhrada (č. 30) – vznikla začiatkom 17. storočia najprv ako ovocná záhrada a potom v polovici 17. storočia ako okrasná záhrada, dnes v paláci sídlo vlády SR a Aspremontova záhrada (č. 31) – vznikla v 60. – 70. rokoch 18. storočia, dnes v budove sídli Dekanát Lekárskej fakulty UK v Bratislave. Hviezdicová aleja v Petržalke (č. 35, Aupark, dnešný Sad Janka Kráľa) – vznikla v 80. rokoch 18. storočia, nebola zaradená medzi spomínané záhrady, pretože bola zriadená ako prvý verejne prístupný mestský park v Európe na mieste prírodného lužného lesa s postupnou primesou cudzokrajných okrasných drevín a s uličkami, ktoré sa stretávali v strede parku a tvorili hviezdicu s alejami (Tomaško 2004). Podobne verejne prístupnou mestskou vegetáciou sa stala Promenáda (dnešné Hviezdoslavovo námestie), ktorá vznikla v roku 1778 na mieste bývalej zasypanej mestskej priekopy (Szönyi 1967).

V okolí dnešných ulíc Krížnej a Levickej zaujme priestor, kde sa nachádzal malý sakrálny objekt – rozlúčková kaplnka, ktorá bola zničená pri výstavbe objektov na Krížnej ulici v roku 1946 (Janota 2008). Ide o priestor, kde sa odsúdení lúčili so svetom, odtiaľ viedla cesta na popravisko (medzi Levickou ulicou a Ludwigovým parným mlynom; Ortvy 2007), ktoré bolo na mape označené ako Ober Gericht (č. 33). Slúžilo až do roku 1827 (Hradský 2006). Na mape prvého vojenského mapovania boli zakreslené v tomto priestore, v okolí Krížnej ulice, ešte dva objekty: stará pyramída a veterný mlyn (Ortvy 2007). Ďalšie popravisko sa od roku 1814 nachádzalo za križovatkou Trnavského mýta s Vajnorskou ulicou, približne na dnešnej ulici nazývanej Pri starej prachárni (Janota 2008), na tzv. Sauhaide (na Svinskom pasienku – Hradský 2006).

Mesto sa rozrastalo predovšetkým severovýchodným smerom, ale postupne sa približovalo tiež k Dunaju. Zástavba sa rozširovala aj západným smerom pozdĺž jeho ľavého brehu. V historickom centre sa voľné priestranstvá a dvory zaplňajú zástavbou. Mesto mení svoju urbanistickú štruktúru, striedajú sa husto zastavané plochy s palácami so záhradami až po voľnú poľnohospodársku krajinu s ojedinělými stavbami s úžitkovými záhradami a vinohradmi na svahoch Malých Karpát.

OPIS HISTORICKEJ VIDIECKEJ KRAJINY – OPIS OBCÍ PATRIACICH K SÚČASNEJ BRATISLAVE

Obce v okolí Bratislavy boli prepojené cestami rôznej úrovne v závislosti od toho, či cez ne prechádzalo významné spojenie alebo išlo len o cesty miestneho významu. Na známom brode cez Dunaj z mesta, na jeho pravej strane, sa nachádzala Petržalka (Engerau), ktorá bola vtesnaná medzi dunajské ramená (zo západu ju obkľučovalo rameno Pečne/Kapitulské rameno a z južnej a východnej strany úzke meandrujúce ramená, ktoré sa vlievali do Chorvátskeho/Karlburského ramena) a zo severu pravostranný breh Dunaja. Ležala prakticky na riečnom ostrove, na vyvýšenej aluviálnej terase. Odtiaľ pochádza aj preklad jej názvu ako užšia niva. Časté záplavy ohrozovali obydlia a aj obrábané polia. Obec v tomto období mala len niekoľko domov, cez stred obce prechádzala cesta a na jej okraji stáli dva väčšie objekty – v západnej časti sakrálna stavba – barokový kostol zo 17. storočia a v severnej časti stavba väčšieho rozmeru – mestský zájazdový hostinec, ktorý sa spomína už v roku 1759 (Kačírek a Tišliar 2014). Obec križovali dve cesty – jedna smerovala na západ do Viedne a druhá na juh do Maďarska.

Na južnom okraji mapy sú ešte zakreslené dve obce – Jarovce a Rusovce, ktoré patrili už do Mošonskej župy aj spolu s Čunovom. Mestečko s trhovými výsadami

Rusovce (Carlbürg) bolo zakreslené len malou časťou, badať dve sakrálné stavby a štyri ďalšie objekty. Malá obec Jarovce (Horvath Jándorf) bola zakreslená s niekoľkými domami a jedným kostolom, ktorý ležal bokom od dediny. Miestna komunikácia spájala obce Kittsee (Kitsee v Rakúsku) s Rusovcami. V jej blízkosti sa nachádzala bažantnica (Fazan Garten), ktorá existuje dodnes. Obec zo západnej strany obkolesovalo malé dunajské rameno, pozdĺž ktorého sa nachádzali lúky a pasienky, inak prevažovali polia.

Smerom na Záhorie boli do mapy ešte zakreslené dve obce – Dúbravka a Lamač. Dúbravka (Kalten Brun) leží na východnom úpätí Devínskej Kobyly. Cesta, ktorá prechádzala cez obec, bola zakreslená vo veľkom výmole (krátke husté šrafy). Z východnej strany obec lemovali polia. Zakreslené sú domy a jeden kostol. Lamač (Blumenau) bol znázornený ako väčšia obec s jedným kostolom v strede a na západnom okraji s jednou samostatne stojacou stavbou. Leží na západných výbežkoch Malých Karpát. V okolí obce sa nachádzali polia, záhrady a vinice. Neďaleko obce bola Kaplnka sv. Rozálie, ktorá tu stojí dodnes.

Karlova Ves v čase vzniku mapy ešte neexistovala ako obec. Na jej mieste autor mapy zakreslil len dva menšie domy a blízko Dunaja na Karloveskom potoku jeden väčší. Pravdepodobne išlo o major rodiny Pálffyovcov (Šrámek 2014). Celý chotár bol porastený viničom. Názov osady sa objavil až na mape prvého vojenského mapovania z obdobia 1763 – 1785 s označením Carlsdorf (Pravda 2003). Korabinský v roku 1786 vydal miestopis všetkých obcí Uhorska pod názvom Geograficko-historický a tovarový lexikón Uhorska ... (Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn ...), kde nájdeme pod označením Karlova Ves (Karlsdorf, Karolyfalva) už novú osadu vo vlastníctve Pálffyovcov (Šrámek 2014).

Na východnej strane Malých Karpát bolo zakreslené poddanské mestečko Rača (Ratsdorf) ako väčšia obec, podobne ako Lamač. Ležala na rozhraní vinohradnícky a poľnohospodársky obrábanej pôdy. Po jej východnom okraji úpäťm Malých Karpát prechádzala hradská. Na mapách z prvého vojenského mapovania Uhorska z druhej polovice 18. storočia je charakterizovaná časť „lesy“ pri obci Rača nasledovne (Klein 2008): „Lesné porasty nad vinohradmi sú vysokokmeňové, husto rastúce buky. Cesty prechádzajúce cez pohorie majú zlý stav, sú to lesné cesty alebo zväznice na sprístupnenie dreva. Cesty vo vinohradoch sú vymyté prívalovými vodami a sú priechodné len na koni, prípadne len pomocou tu používaných ľahkých povozov. Vo vyšších polohách sú cesty lepšie prejazdné, ale v dôsledku hustých porastov a mnohých výmoľov, sú aj tu lesy mimo vyznačených ciest priechodné len jednotlivo a pešo.“ Susednou obcou Rače sú Vajnory (Weinern). V ich chotári boli zastúpené vinohrady, polia, lúky a pasienky. V strede obce sa nachádzal kostol. Severne od obce ležal mestský major s mliečnym hospodárstvom (Presburger Schweitzerey).

V nížinnej časti bolo možné odlíšiť ešte suchšie oblasti využívané ako orná pôda a vlhkejšie s pasienkami a lúkami. Pás viníc zaberá úpätie Malých Karpát od Rače až k mestu, kde vysoko zasahoval do pohoria. Rozprestieral sa prakticky na celých dnešných Kramároch až po Kolibu, ďalej prechádzal cez Kalváriu, Horský park a Machnáč a zaberá takmer celú dnešnú časť Karlovej Vsi (Sitinu, Mlynskú dolinu a Jezuitské lesy). Menšie plochy viníc sa nachádzali aj v záhorskej časti v okolí Lamača. Aj keď v súčasnosti sú vinice považované za významný ekologický prvok, bolo nesporné, že počas prívalových lejakov dochádzalo na nich k intenzívnemu odnosu pôdy, a tak erózne procesy vymleli na mnohých miestach hlboké ryhy až výmole. Dokladom toho sú aj staré veduty, ktoré zachytávajú hlboko zare-

zané poľné a lesné cesty do svahu. Ani nie tak z dávnej minulosti sa traduje, že odplavenú zeminu z viníc vynášali majitelia v košoch na pôvodné miesto.

Východne od mesta sa vyskytovali štyri obce: Prievoz, Komárov, Podunajské Biskupice a Vrakúňa. Život ich obyvateľov bol úzko spätý s dunajskými ramenami, pretože obce ležali v ich tesnej blízkosti. Na brehu jedného z dunajských ramien bolo vyznačené staré miesto pre mlyny (Alter Mühlenstand). Samotný názov obce Prievoz (Ober Ufer) napovedal, že sa v jeho okolí nachádzal vhodný brod cez dunajské ramená. Pomerne veľká obec bola bez kostola. Ako historické záznamy uvádzajú, obyvatelia tejto obce mali využívať Blumentálsky kostol (č. 26), ktorý bol zriadený na predmestí Blumentálu (Janota 2008). V chotári obce sa vyskytovala menšia časť ornej pôdy, v okolí domov záhrady, prevahu mali lužné lesy. Západne od obce boli dva objekty, asi poľovnícke hájovne (jedna s názvom Hochschorner Haus, neskôr majer Hoschornerovcov). Krajinská cesta obchádzala samotnú obec Prievoz, ktorá ležala v inundačnom území dunajských ramien. Smerovala cez starý brod severne od Vrakune a ďalej na Podunajské Biskupice cez Žitný ostrov (Ein Theil von der Insel Schutt), aby Novozámocké rameno prekračovala len raz. Rameno Dunaja bolo preklenuté veľkým dreveným mostom (Klein 2003).

Zvyšné tri obce sa už vyskytovali na Žitnom ostrove a od Prievozu ich oddeľovala sústava dunajských ramien. Vrakúňa (Frattendorf), menšia obec v severnej časti s nevelkým sakrálnym objektom – križom, sa nachádzala v tesnej blízkosti už spomínaného významného brodu cez Novozámocké rameno. Vôkol nej bola poľnohospodársky obrábaná pôda s ovocnými a zeleninovými záhradami. V chotári obce Vrakúňa a Prievoz pestovali obyvatelia vo veľkom kapustu (Horváth et al., eds. 1978). Na východe bol zakreslený majer. Samostatná obec Komárov (Mukendorff), dnes súčasť mestskej časti Podunajské Biskupice, ležala v tesnej blízkosti dunajských ramien. Obyvatelia boli často postihovaní záplavami. Aj lúky a záhrady sa nevyhli nadmernému podmáčaniu.

Južná krajinská cesta viedla mimo Vrakune a Komárova, obce Podunajské Biskupice sa dotýkala v jej východnej časti. Podunajské Biskupice (Bischdorf) získali privilégium mestečka, na mape sú zaznačené až tri významné stavby – dve sakrálné a tretia stavba sa nachádzala v strede obce na námestí. Pravdepodobne ide o arcibiskupský kaštieľ, nazývaný aj Palugyaiho kúria, ktorá bola známa už v 16. storočí (Püspöki-Nagy 1969). Patrila k najstarším budovám mestečka a spomína sa tiež ako bývalý ištánsky (župný) dom a v 17. storočí ako panský byt. Bližšie ju opisuje aj Matej Bel v roku 1735: „... kaštieľ pripomína skôr mestskú vilu ...“ (Püspöki-Nagy 1969). Prípadne spomínaný objekt na námestí môže byť aj kúria Juraja Alberta z polovice 18. storočia (Püspöki-Nagy 1969). Dodnes stojí na hornom konci námestia ako múzeum obchodu. Podľa vojenských máp približne z roku 1782 opisuje autor početných historických diel Klein (2003) mestečko nasledovne: „Kostol je ohradený múrom, panský dom a majer sú postavené z kameňa. Lúky v okolí bývajú v čase záplav zaliate vodou, v lete sú suché, medzi záhradami sú priekopy.“ Priekopy slúžili na zachytávanie záplavovej vody.

V západnej časti chotára obce Podunajské Biskupice sa skrýva nenápadná stavba v závere cesty pri brode cez hlavný tok Dunaja (južne od dunajského ostrova Wolfsrüssl). Pravdepodobne ide o mýtny dom. Tento brod opisuje vo svojej knihe Püspöki-Nagy (1969) nasledovne: „Cez obec prechádzala stará vedľajšia rímska cesta, čoho dôkazom bola existencia brodu, čo spomína aj Matej Bel: Západná strana tohto kúta (Žitného ostrova), ktorá je v smere do Kopčian (Kittsee v Rakúsku),

má brod, ktorým sa prechádzalo na mošonské územie.“ Túto cestu zreteľne vidno na mape, smerovala cez Dunaj, Rusovskú nivu (Carlbürger Au) a ďalej cez malé bočné rameno sa napájala na cestu do Kittsee alebo južne do Rusoviec.

Žiaľ, do mapy sa nedostali dve mestečky – Devín a Záhorská Bystrica a dve poddanské obce – Čunovo a Devínska Nová Ves, ktoré sú už dnes súčasťou Bratislavy. Na mape je iba malá severná časť ďalšieho zemepanského mestečka Rusovce (Calburg). Chýbajúce obce by dotvorili vtedajší obraz mesta a okolitej krajiny na konci 18. storočia.

HISTORICKÁ KRAJINNÁ ŠTRUKTÚRA A ZELENÁ INFRAŠTRUKTÚRA MESTA A JEHO OKOLIA

Z precízne zakreslenej historickej krajinnej štruktúry možno vyčleniť osem základných foriem využitia krajiny (Miklós a Izakovičová 1997 a Petrovič et al. 2009) – obr. 2:

1) Stromová a krovinová vegetácia – a) súvislý lesný porast – intenzita znaku vyjadruje hustotu porastov, na niektorých dunajských ostrovoch sú znaky vykreslené hustejšie, ale lesné porasty nie sú napr. druhovo odlišené; b) stromová aleja – pozdĺž niektorých ciest mimo zastavaného územia rastú líniové porasty, napr. severne od Kittsee; c) skupinky, resp. ojedinelé stromy/kroviny – mapovým znakom je zachytená približná ich poloha, napr. v okolí Kittsee alebo na lúkach a pasienkoch Preszburger Haus Lust (medzi Vajnormi a Vraľkou), kroviny nie sú však samostatne odlišené od stromov.

2) Trvalý trávny porast – a) lúky – nachádzajú sa prevažne pozdĺž dunajských ramien a dunajských ostrovov, v oblasti podmáčaných, príp. sčasti zaplavovaných pôd; b) pasienky – sú na suchších vyvýšených miestach, zaberajú menšiu rozlohu ako lúky.

3) Polia a trvalé kultúry – polia sú vyjadrené dvoma typmi šrafy, z čoho by sa dalo usudzovať, že mali rozdielny spôsob využitia – a) polia s riedkou šrafou – zaberajú prakticky celú časť Žitného ostrova (Insel Schütt) a rovinnú časť južne od Petržalky; b) polia s hustejšou šrafou – sú častejšie v okolí dedín. V tomto období pravdepodobne išlo len o maloblokové úzkopásové polia, dokumentujú to aj katastrálne mapy z neskoršieho obdobia; c) vinohrady – tieto trvalé kultúry sú dominantným prvkom v podhorskej malokarpatskej oblasti, sú vyjadrené znakom.

4) Vodné toky a plochy – a) vodné toky a vodné ramená – sú zakreslené rôznou šírkou toku, Dunaj s jeho početnými ramenami a menšie bezmenné malokarpatské potoky; b) vodné plochy – ojedinele sa vyskytujúce krajinné prvky, napr. menšia vodná plocha na Železnej studienke a malé jazierko Herren Lacken na Alte Bürger Au pri Dunaji.

5) Odkrytý substrát a reliéfne tvary – a) nánosy štrku a piesku – pozdĺž Dunaja a jeho ramien; b) zárezy a výmole – nachádzajú sa na strmých malokarpatských cestách a riečnych dolinách; c) zvyšky vyschnutých ramien – niekde sa črtajú zvyšky ramien, ktoré sa zavodňujú pri vysokých vodných stavoch a záplavách, napr. priamo na ostrove Pečna (Petschen).

6) Cesty – kvalita ciest bola odlišená rôznym znakom, významnejšie cesty boli pomenované – a) krajinské hlavné cesty (hradské) – v tom čase išlo skôr o udržiavané cesty, príp. na nejakom úseky vydláždené a opatrené jarkami na zachytávanie prívalovej vody, mali charakter hlavných krajinských ciest (dvojité hrubé línie),

napr. Ratsdorffer Strasse smerom von z mesta na Raču (Ratsdorf), cesta z Vrakune (Frattendorf) cez Podunajské Biskupice (Bischdorf) smerom na juh s názvom Sommeriner Land Strasse; b) vedľajšie nespevnené cesty (hradské) – nespevnené cesty boli zakreslené rôznou líniou: nespevnené cesty s tenkou dvojitou líniou, napr. cesta z Ivanky pri Dunaji (Ivanka) východným smerom, nespevnené cesty s plnou a súčasne aj prerušovanou líniou, napr. cesta z Podunajských Biskupíc smerom na dunajský brod, nespevnené cesty z dvoch strán prerušovanou líniou, napr. okolo Vajnôr; c) chodníky – sú zakreslené tenkou jednou líniou a niektoré majú aj názov, napr. chodník do Marianky (Maria Thaler Fuszsteig).

7) Zastavané plochy – sú zakreslené dvojakým spôsobom – a) zastavaná plocha vidiecka – pozostáva z vykreslenia samostatných objektov (bez rozlíšenia obytných, hospodárskych a iných stavieb), pravdepodobne stavby sú len schematicky znázornené a neodrážajú reálny stav, samostatne vykreslené sú prevažne len sakrálné objekty; b) zastavaná plocha mestská – je vyznačená ako súvislá plocha vyplnená šraťou. V mestskej zástavbe sú zreteľné ďalšie objekty, ktoré sa javili pre autora mapy ako významné (vyznačené iba niektoré): kostoly, cintoríny a stromy. Aleja stromov je pravdepodobne zakreslená na Promenáde na mieste bývalej zasypanej mestskej priekopy (na dnešnom Hviezdoslavovom námestí). V oblasti Mlynských nív sa nachádzalo niekoľko pravidelných objektov obdĺžnikového tvaru bez bližšieho vysvetlenia. Mohlo ísť o vojenské proviantné sklady na ulici Mlynské nivy, ktoré spomína Korabinský vo svojej monografii (Ortvay 2005). Na Korabinského mape sú však zakreslené v nesprávnej polohe v porovnaní s mapou prvého vojenského mapovania. Podľa Horvátha (1990) boli v tejto lokalite v roku 1759 umiestnené aj mlyny a strážnica. Okrem zastavaných plôch sú veľmi dobre zakreslené hlavné ulice a námestia. Rozsiahle záhrady pri palácoch a letohrádkoch nie sú bližšie identifikované. V zastavanej ploche mesta sa nachádza 37 číselných objektov s vysvetľujúcim textom v legende.

8) Ojedinelé objekty mimo zastavaného územia – a) sakrálné objekty – napr. kalvária, kostol, kríž (prícestný kríž, božia muka) južne od Kittsee na križovatke ciest, Kaplnka sv. Rozálie (Rosalia Kirche) pri Lamači a niekoľko ďalších prícestných kaplniek a krížov; b) obytno-výletné objekty – napr. tri domy pozdĺž potoka v Karlovej Vsi, ojedinelé stavby na Kamzíku (dva objekty s označením Einsiedler – pravdepodobne dom pre pustovníka), dom Hochschorner Haus pri Prievoze, kaštieľ (Schlosz Eberhard); c) vodné stavby – napr. lodné mlyny priamo na toku (napr. 13 lodných mlynov na ľavom brehu Dunaja pri Zuckermannli), vodné mlyny ako objekty pri potoku (napr. pozdĺž potoka Vydrice), vahadlová studňa (juhozápadne od Vajnôr), niekoľko mostov na Novozámockom ramene a dva na petržalskej strane (jeden na toku Dunaja a druhý na malom ramene severne od Petržalky pri dnešnom Sade Janka Kráľa), prievozný/mýtny dom napr. na ľavom brehu Dunaja východne od Carlbürger Au, príp. aj loď na Dunaji; d) lesno-poľné objekty – napr. tri hájovne severne a západne od Prievozu, hájovňa (Jägerhaus) v lokalite Kamzíka, hájovňa na nive Kleine Palffy Brenner, majere (J. Palffy Schweitze, Presburger Schweitzerey), posed na divú zver (Jagd Taffl) severne od Vrakune, rozsiahla bažantnica pri Jarovciach (Fazan Garten); e) ostatné objekty – napr. dva objekty pri Petržalke – jeden juhovýchodne od obce môže byť majer patriaci bratislavskej kapitule (Harminc ed. 1967), príp. nové obydlie a druhý juhozápadne ako zemná pevnosť z osmanských čias (Pišút 2006).

Historická zelená infraštruktúra Bratislavy a jej okolia vytvorila po viac ako 200 rokoch základ súčasných prvkov územného systému ekologickej stability z roku 1994 (Králík, ed. 1994). Z hľadiska najvyššej hierarchickej úrovne sme podľa Králíka, ed. (1994) vybrali len prvky provinciálneho (jeden prvok) a nadregionálneho (tri prvky) významu, ktoré sme ďalej konfrontovali s potenciálnymi prvkami historickej zelenej infraštruktúry v danom území. Na základe štúdia Kórabinského mapy možno vyčleniť tiež len štyri historické prvky uvedenej hierarchickej úrovne, ktoré sme doplnili o historické názvy (verzus súčasné názvy):

1) provinciálny biokoridor Donau (Dunaj) – s početnými meandrami a so zachovanými lužnými lesmi a mokraďami;

2) nadregionálny biokoridor Preszburger Berg (Malé Karpaty) – v malokarpatskej oblasti tvorený z lesných, lúčnych a vinohradníckych porastov. Vinohrady zaberali podstatne väčšiu rozlohu ako v súčasnosti;

3) nadregionálny biokoridor Neuhausler Arm (Malý Dunaj) – systém meandrov s lužnými a lúčnymi porastmi, miestami bez lesných porastov;

4) nadregionálne biocentrum Preszburger Au (Bratislavské luhy) – v oblasti vetvenia hlavného toku Dunaja pod Bratislavou, zachované rozsiahle komplexy lužných lesov s meandrujúcimi ramenami, ktoré sú prerušené len jednou vidieckou zástavbou obce Prievoz (Ober Ufer) a menšími poľami v jej okolí.

Je pozoruhodné, že aj v tomto období sú široké lány polí nížinných oblastí takmer bezlesné. Niekoľko solitérov sa nachádzalo južne od Vajnôr na záhone Preszburger Haus Lust a tiež severne od Preszburger Schweitzerey. Vypovedá to zrejme na jednej strane o dlhodobom intenzívnom obrábaní nížinnej oblasti bez zachovania akýchkoľvek väčších remízok, líniových porastov alebo rôzne veľkých skupinových porastov a solitérov, na druhej strane však aj o tom, že pri spracovaní mapy došlo k veľkej generalizácii a tieto prvky neboli zakreslené. Dokladá to aj fakt, že na mape prvého vojenského mapovania nájdeme týchto prvkov oveľa viac.

V nížinnej časti boli významnými prvkami historickej zelenej infraštruktúry bohato zastúpené meandrujúce potoky stekajúce z Malých Karpát, pri ktorých však často chýbali brehové porasty, resp. neboli detailne zakreslené (opäť na mapách prvého vojenského mapovania boli viac zastúpené). Boli však zakreslené najmä pozdĺž Dunaja a jeho ramennej sústavy, väčšie lužné porasty boli aj pozdĺž Novozámockého ramena. Odlesnené svahy Malých Karpát vytvorili vhodné podmienky na pestovanie viniča a boli tiež aj základom pre vznik špeciálnej teplomilnej nelesnej vegetácie predovšetkým na vyzbieraných kopách kamenia (rúnach), dnes s výskytom viacerých ohrozených a vzácných druhov fauny a flóry. Pri všetkých štyroch historických prvkoch zelenej infraštruktúry bola ich rozloha v porovnaní so súčasnou podstatne väčšia, pričom historická diverzita prvkov využitia krajiny bola menšia ako dnes, pretože prevažoval prírodný charakter. Súčasný prvky zelenej infraštruktúry našli svoju genézu v historickom období.

ZÁVER

Hoci sú v úvode článku naznačené určité pochybnosti v datovaní mapy, je dôležité, že sa mapa zachovala do dnešných čias a že zachytáva jedno pre Bratislavu významné obdobie. Na mape je pomerne dobre zakreslená nielen mestská a vidiecka krajina, ale aj okolitá, zvlášť vinohradnícka, riečna, cestná a lesná krajina. Vznik mapy sa datuje do obdobia prvého vojenského mapovania Uhorska. Oproti

zastavanej ploche sa javí prírodná krajina lepšie zakreslená. Precízne sú zmapované dunajské ramená, dokonca aj cestičky/priešky v lesnom poraste a tiež meandrujúce menšie potoky. Poľnohospodárska krajina je menej diferencovaná, odráža značnú generalizáciu, čo sťažuje jej interpretáciu pri využití krajiny. V mestskej krajine splýva zastavaná plocha do jedného celku, je rozčlenená len väčšími ulicami a námestiami, ale ich priebeh viac-menej zodpovedá súčasnej situácii. Vidieckej krajine chýba reálnejší obraz, pretože zakreslené domy sú v tomto prípade skôr skresľujúce, i keď precízne vyobrazené, ale vzdialené od reálneho počtu domov.

Mapa Bratislavy a okolia od J. M. Korabinského z konca 18. storočia patrí medzi významné historické kartografické diela, zachytáva pomerne verný obraz krajiny Bratislavy a jej okolia na jednom väčšom mapovom liste. V porovnaní s ostatnými mapami toho obdobia poskytuje ucelený obraz nielen o samotnom meste, ale aj jeho širšom okolí.

Príspevok vznikol ako výstup vedeckého projektu 2/0066/15 Zelená infraštruktúra Slovenska v rámci Vedeckej grantovej agentúry MŠVVŠ SR a Slovenskej akadémie vied. Autorka ďakuje pracovníckam Slovenskej národnej knižnice v Martine a pani Anne Behilovej z Ústavu krajinnej ekológie SAV za pomoc pri skenovaní a úprave mapy, dvom oponentom a PhDr. I. Štasselovi z Mestského ústavu ochrany pamiatok v Bratislave za cenné pripomienky a doplňujúce informácie.

LITERATÚRA

- HANÁK, J., KOPUNCOVÁ, B. (2007). *Prešporské opevnenia*. Bratislava (Marenčin PT).
- HARMINC, I., ed. (1967). *Súpis pamiatok na Slovensku, zväzok prvý*. Bratislava (Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a Obzor).
- HORVÁTH, V. (1990). *Bratislavský topografický lexikón*. Bratislava (Tatran).
- HORVÁTH, V., LEHOTSKÁ, D., PLEVA, J., eds. (1978). *Dejiny Bratislavy*. Bratislava (Obzor).
- HRADSKÝ, J. (2006). *Bratislavskí majstri kati*. Bratislava (Marenčin PT).
- JANOTA, I. (2008). *Rehole, kostoly a kláštory v Bratislave*. Bratislava (Marenčin PT).
- KAČÍREK, L., TIŠLIAR, P. (2014). *Petržalka do roku 1918*. Bratislava (Muzeológia a kultúrne dedičstvo).
- KLEIN, B. (2003). *Významné mestá Slovenska na tajných mapách 18. storočia*. Bratislava (Veda).
- KLEIN, B. (2008). *Sídla na Slovensku obývané nemeckým obyvateľstvom na vojenských mapách v druhej polovici 18. storočia*. Bratislava (Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov).
- KORABINSKÝ, J. M. (1781). *Beschreibung der königl. ungarischen Haupt- Frey- und Krönungsstadt Pressburg. Nebst einem Anhang vom königlichen Schlosse und der umliegenden Gegend. Erster Theil. Mit dem Grundrisse der Stadt und der umliegenden Gegend*. Pressburg (bey Johann Mathias Korabinsky). Slovenská národná knižnica, Martin, sign. 36929.
- KRÁLIK, J., ed. (1994). *Regionálny územný systém ekologickej stability mesta Bratislava*. Bratislava (Slovenská agentúra životného prostredia).
- KUSENDOVÁ, D. (2013). Kartografické diela Jána Mateja Korabinského. *Kartografické listy*, 21, 24-34.
- MELO, M., PIŠŮT, P., MELOVÁ, K., VIGLAŠ, P. (2014). Zaniknuté značky dunajskej povodne z roku 1775 v Bratislave. *Acta Hydrologica Slovaca*, 15, 308-319.
- MIKLÓS, L., IZAKOVIČOVÁ, Z. (1997). *Krajina ako geosystém*. Bratislava (Veda).
- OBUCHOVÁ, V. (2009). *Priemyselná Bratislava*. Bratislava (Marenčin PT).

- ORTVAY, T. (2003). *Ulice a námestia Bratislavy. Podhradie, Theresienstadt, Terézváros*. Bratislava (Marenčin PT).
- ORTVAY, T. (2005). *Ulice a námestia Bratislavy. Mesto Františka Jozefa, Franz Josef-Stadt, Ferencz-József-Város*. Bratislava (Albert Marenčin, Vydavateľstvo PT).
- ORTVAY, T. (2007). *Ulice a námestia Bratislavy. Nové Mesto, Neustadt – Ujváros*. Bratislava (Marenčin PT).
- PETROVIČ, F., BUGÁR, G., HREŠKO, J. (2009). Zoznam krajinných prvkov mapovateľných na území Slovenska. *GEO Information*, 5, 122-124.
- PISOŇ, Š., ed. (1957). *Bratislava. Kultúrna história, prírodné podmienky, sprievodca*. Bratislava (Šport).
- PIŠŮT, P. (1997). Zmena bratislavského Dunaja podľa historických máp. In Kováčová, M., ed. *Historické mapy: Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava 24.-25.4.1997*. Bratislava (Kartografická spoločnosť SR), pp. 103-114.
- PIŠŮT, P. (2006). Protiturecké pevnosti na ochranu bratislavského predmestia na historických mapách 17. – 19. storočia. In Feranec, J., Pravda, J., eds. *Aktivity v kartografii 2006: Zborník referátov zo seminára, Bratislava 27.9.2006*. Bratislava (Kartografická spoločnosť SR a Geografický ústav SAV), pp. 166-179.
- PRAVDA, J. (2003). *Stručný lexikón kartografie*. Bratislava (Veda).
- PRIKRYL, Ľ. V. (1977). *Vývoj mapového zobrazenia Slovenska*. Bratislava (Veda).
- PRIKRYL, Ľ. V. (1985). Vývoj plánov mesta Bratislavy. In Juricová, M., ed. *Zborník prác pri príležitosti 20. výročia založenia Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri Slovenskej akadémii vied*. Bratislava (Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri Slovenskej akadémii vied), pp. 122-141.
- PÜSPÖKI-NAGY, P. (1969). *Podunajské Biskupice. Monografia starších dejín*. Bratislava (Dom osvetly Bratislava-vidiek).
- SZEKCSÓ, T. (1865). Presburg und dessen Umgebung in topographischer und statistischer Hinsicht. In *Presburg und seine Umgebung. Mit einer geologischen Karte und mehreren Abbildungen*. Presburg (Druck von C. F. Wigand), pp. 85-218.
- SZÖNYI, A. (1967). *Tak rástla Bratislava. Vývin architektúry a stavebníctva v Bratislave a na Slovensku v rokoch 1848–1918*. Bratislava (Vydavateľstvo Slovenského fondu výtvarných umení).
- ŠÁSKY, L. (1981). *Kamenná krása našich miest*. Martin (Osveta).
- ŠPIESZ, A. (1983). *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780*. Edícia *História*. Košice (Východoslovenské vydavateľstvo).
- ŠRÁMEK, M. (2014). *Karlova Ves taká bola*. Bratislava (Marenčin PT).
- TOMAŠKO, I. (1967). Vedecké základy systému mestskej zelene rozpracované na príklade Bratislavy. In Benčať, F., ed. *Problémy dendrobiológie a sadovníctva: Slávnostný zborník prác Arboréta Mlyňany (VII) k 75. výročiu jeho založenia*. Bratislava (Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied), pp. 323-454.
- TOMAŠKO, I. (2004). *Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku. (História, lokalizácia, valorizácia, architektúra a spôsoby obnovy)*. Bratislava (Veda).
- TÓTH, Á. (2006). Spoločenské stratégie v kruhu obyvateľov Bratislavy (1783–1848). Perspektívy a doterajšie výsledky výskumu. In Czoch, G., Kocsis, A., Tóth, Á., eds. *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava (Kalligram), pp. 283-304.

Tatiana Hrnčiarová

THE HISTORICAL IMAGE OF BRATISLAVA AND ITS SURROUNDINGS AT THE END OF THE 18TH CENTURY WITH ACCENT ON LAND USE

One of the historical maps of Bratislava and its surroundings is a handwritten map of historian, geographer and cartographer Johann Mathias Korabinsky – Grundrisz der königlichen freyen krönungs Stadt Preszburg nebst der umliegenden Gegend (Ground plan of

the free royal coronation city of Bratislava with its surroundings), which was part of the geographical monograph on Bratislava. Its origin dates back to 1780 when the city walls were demolished. The closed Gothic city merged with its suburbs and it caused increased building activity. The map attracts by its detailed mapping of the land use and the arms of the River Danube as well as the accurate depiction of the many valleys of the Malé Karpaty Mts. It lacks scale; only the northern orientation is indicated. There is no legend either and only descriptions of 37 objects located directly in town are included. Another deficiency is that only a few local names are used and the names of the arms of the River Danube river branches are missing completely. On the contrary, the islands of the River Danube, roads, paths, local parts of the mountain and separated buildings in the landscape are named in detail. Individual properties, their size and layout are well shown. The settlement structure is only schematically drawn, the residential and non-residential buildings are shown together, and only some of the important secular and religious buildings are plotted separately. Simplified plotting is also used for the adjacent municipalities.

The following eight basic types (with further subtypes) of land use can be distinguished from this historical landscape structure: 1) tree and shrub vegetation – continuous forest stand, tree alley, tree group or isolated tree/shrub; 2) permanent grassland – meadow, pasture; 3) arable and permanent crop – large- and small-block field, vineyard; 4) watercourses with river branches and water bodies; 5) exposed substrate and relief shapes – deposits of sand and gravel, gully and ravine, remnant of dried river branch; 6) roads – land main and unpaved secondary road, path; 7) built-up areas – rural and urban built-up area; 8) sporadic objects outside urban areas – sacred, water, forest-field and unidentifiable objects.

The map of Bratislava and its surroundings by J. M. Korabinsky represents a significant historical cartographic work. Compared to other period maps it provides a comprehensive picture of not only the city itself but also its surroundings, therefore it can be used for various landscape and historical research purposes.

Translated by J. Kollár

